

ARNULF KRAUSE

skutečná středozemě

Tolkienova mytologie
a její
středověké kořeny

SKUTEČNÁ
STŘEDOZEMĚ

Pro Roswithu

ARNULF KRAUSE

skutečná středozemě

Tolkienova
mytologie a její
středověké kořeny

GRADA PUBLISHING

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

Arnulf Krause

Skutečná Středozemě

Tolkienova mytologie a její středověké kořeny

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

obchod@grada.cz, www.grada.cz

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

jako svou 5351. publikaci

Odpovědný redaktor Jan Hrdina

Přeložil Lubomír Košnar

Sazba Q point

Fotografie na obálce Jan Hrdina

Počet stran 224

První vydání, Praha 2013

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© 2012 Konrad Theiss Verlag GmbH, Stuttgart

Czech language edition © Grada Publishing, a.s., 2013

Cover Design © Q point, 2013

Knihla byla přeložena z originálu **Die wirkliche Mittelerde.**

Tolkiens Mythologie und ihre Wurzeln im Mittelalter

vydaného nakladatelstvím Konrad Theiss Verlag GmbH, Stuttgart, Německo.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

ISBN 978-80-247-4489-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-9439-6 (elektronická verze ve formátu PDF)

ISBN 978-80-247-9440-2 (elektronická verze ve formátu ePub)

OBSAH

ÚCTYHODNÝ PROFESOR A JEHO SPLÍN	9
Anglosaský bard	9
„A pak se vlastně už nic neudálo“ – život profesora	11
Středozeď: pan Pytlík klopýtá do mytologie.....	15
Zdar Earendelovi, přes Středozeď lidem poslanému – svět v pozadí	20
„Středozeď není žádný imaginární svět“. Tolkien a skutečná Středozeď.....	24
KNIHOVNA PŘÍTELE ELFŮ	27
Skutečný Earendel a písemné prameny.....	27
O netvorech, andělech a zaklínadlech – staroanglická literatura	30
Edda a ságy – dědictví Skandinávie	34
Wewurt a Muspilli – německá tradice	38
Texty z Jiného světa – skladby Irů a Velšanů	40
Dědictví učenců	43
Čarovná moc run	45
Středozeď před 1500 lety: prameny mýtů a pověstí.....	47
BACK TO THE ROOTS ... DO SKUTEČNOSTI STŘEDOZEĎ	49
„... a nazývali tento hrad Midgard“: slovo a jeho svět.....	49
V celém římském světě troubily polnice k boji	53
Ztracené impérium a barbarské říše.....	56
Temná staletí: Anglosasové a Keltové.....	58
Thule – svět vikingů	63
Lidé Středozeď.....	65

„VENKU A NA OKRAJI STARÉHO HVOZDU“ – PUSTINA A JEJÍ TVOROVÉ	69
Ostrůvek v okolní pustině“ – Tolkienova Středozemě.....	69
Lesy, pustý kraj a ruiny.....	70
Mozaika a táborové ohniště.....	74
Bájně lesy a bohové stromů	77
Střed světa.....	82
Ušlechtilá zvířata Středozemě	87
„Ó ELBERETH! GILTHONIEL!“ O ELFECH, TRPASLÍČÍCH A OBRECH	89
„Srdce všech elfů na zemi“	89
Tajemní „Alben“ (elfové) Germánů.....	91
Keltští elfové – tichý lid.....	98
Kovářské umění a touha po pokladech – trpaslíci.....	103
Byl to pravěk, když žil Ymi – obři	107
MOHYLY, ZLÍ DUCHOVÉ HROBŮ A OSUDOVÉ SÍLY	113
„Čekám na tebe!“	113
Pohřební mohyly – památníky Středozemě	115
Pohřební mohyly Germánů.....	120
O netvorech z hrobů	126
Regin a wyrd v sepětí s bohy a předivem osudu	128
Konec mohyl	132
DRACI STŘEŽÍ SVÉ POKLADY	135
„Draci, jak známo, loupí zlato a drahé kameny...“	135
Realistické bájně zvíře a ztělesnění zla.....	137
Draci Severu	140
Světový had obepíná Středozemi	143
Draca a Wýrm: Beowulfův drak	145

Fáfni – žvanivý netvor	147
Žádný drak bez drakobijce	149
Dračí doupata: poklady v ságách a ve skutečnosti.....	151
MEČ JE VYKOVÁN – ŽIVOT BARBARSKÝCH	
VÁLEČNÍKŮ.....	157
„Vzhůru teď, vzhůru, Jezdci Théodenovi!“	157
Hodovat jako v Heorotu – královská dvorana	160
Hwaet! – Hrdinský život válečníků	165
Barbarští válečníci	173
Nejyzácnější ze všech zbraní	177
„STARÝ MUŽ S HOLÍ“ – O KOUZELNÍCÍCH	
A MAGII	181
Potulní kouzelníci a služebníci Tajného ohně	181
Ztracení kněží Germánů	183
Merlin a druidové	185
Magie ve Středozemi	189
Ódin a zaříkávadla	194
„JEDEN PRSTEN VLÁDNE VŠEM...“	201
Oko temné moci	201
O prstenech Středozemě	203
Ragnarök a moci chaosu.....	205
LITERATURA.....	213
Díla J. R. R. Tolkiena.....	213
Další literatura k J. R. R. Tolkienovi.....	215
Prameny ke skutečné Středozemi.....	217
Navazující literatura	219

úctyhodný profesor a jeho splín

Anglosaský bard

V knihovnách Spojeného království i jiných zemí stojí v polici kniha, kde nános prachu svědčí o dvojím: že má již na krku pěkných pár desítek let a že se zřídka půjčuje. Mělo by to udivovat, protože na jejím hřbetě je jméno J. R. R. Tolkien. A podle obsahu se v ní píše o králích táhnoucích do války, o učenci zvaném had, o bozích, lidech, netvorech a magii. Jde snad o pozapomenuté rané dílo autora fantastické literatury Tolkiena, majícího jinak miliony čtenářů?

Nikoliv: Tři sta čtyřicet stránek knihy odhaluje čtenáři druhou tvář anglického spisovatele, který byl v občanském životě profesorem filologie v Oxfordu, zabývajícím se jako jazykozpytec a literární vědec památkami středověké angličtiny. V pokročilém věku se mu dostalo toho, co bývá u uznávaných badatelů obvyklé: jubilejního sborníku, do něhož kolegové přispěli odbornými články. Jeho název je nenápadný a střízlivý – *English and Medieval Studies* („Anglické a středověké studie“), *Presented to J. R. R. Tolkien on the Occasion of his Seventeenth Birthday* („Věnováno J. R. R. Tolkienovi k jeho 70. narozeninám“). Stalo se tak v roce 1962, kdy se podle Tolkienova dopisu jeho synovi Michaelovi spiklo za jeho zády dvaadvacet anglistů, aby mu složili hold. Není to však údaj

úplně přesný, protože k autorům patřili i skandinavisté, jejichž oborem byla stará islandština.

Okruh renomovaných badatelů pojednával taková témata jako je poslední válka krále Alfréda, Skírniho cesta – jedna ze staroseverských písní o bozích, anglický výklad bible z 12. století sepsaný mnichem jménem Orm („had“), magie na anglosaském pohřebišti a představy o netvorech v mohyle s člunem v Sutton Hoo.

Jako úvod sborníku posloužila báseň lyrika W. H. Audena, rodilého Angličana a poté naturalizovaného Američana, který se s Tolkienem dlouho přátelil a v Oxfordu byl po řadu let profesorem zaměřeným na poezii: *A Short Ode to a Philologist* („Krátká óda na filologa“). Básník vyzdvihuje filologii jako královnu všech věd a poctěného jako barda anglosaštiny, tedy staroanglického jazyka a literatury. Kdoví, zda při těchto slovech neměl na mysli ještě něco zcela jiného. Jako skutečný básník se totiž Tolkien spíše než ve vědě projevil ve svých románech, v nichž básně nikdy nechybějí. Auden znal a oceňoval „Hobita“, stejně jako „Pána prstenů“. Jedna fotografie jej ukazuje, jak listuje v „Hobitovi“ a čte poslední stránky. Snad tam, kde je Bilbo Pytlík už zase dlouho doma a píše své paměti, než jej navštíví čaroděj Gandalf a trpaslík Balin. Poněkud vzdálen od „dvaadvaceti anglistů“, ocenil Auden pravděpodobně jako jediný: v Tolkienově myšlenkovém světě tvořila věda a fantazie jednotu, setkávali se zde čarodějové a trpaslíci s monstry ze Sutton Hoo.

„A pak se vlastně už nic neudálo“ – život profesora

Ne že by první tři desetiletí života Johna Ronalda Reuela Tolkiena, narozeného roku 1892 v jihoafrickém Bloemfonteinu, byla bez odříkání a chudá na události. Jeho otec, který odešel do jižní Afriky jako bankovní úředník, předčasně zemřel, vdova hmotně strádala, roku 1904 sama zemřela a zanechala po sobě Johna s jeho o rok mladším bratrem. Poté následovaly hrůzné zážitky ze světové války, které měl Tolkien roku 1916 na severofrancouzských bojištích. Osudu mnoha přátel – smrti ve válce – však zůstal ušetřen: kvůli „zákopové horečce“ se mohl vrátit do Anglie.

V Anglii navázal na to, co lze nazvat vědecká kariéra. V roce 1911 začal totiž v Oxfordu studovat klasické jazyky, řečtinu a latinu, o dva roky později přestoupil na anglickou filologii a roku 1915 její studium úspěšně zakončil. Po nasazení na frontě a vleklém onemocnění se opět věnoval svým vědeckým zájmům. Od roku 1918 si vydělával na živobytí jako spolupracovník na velkém anglickém slovníku *Oxford English Dictionary*. A pak to šlo vlastně ráz na ráz: o dva roky později získal místo docenta na univerzitě severoanglického průmyslového města Leedsu, kde se stal roku 1924 profesorem anglického jazyka. Po roce byl povolán do Oxfordu, kde pak po 34 let vyučoval jako profesor. Zprvu byly jeho oborem *Anglo-Saxon Studies*, tedy staroangličtina, a od roku 1945 anglický jazyk a literatura. V roce 1959 byl penzionován.

Tak tomu bylo. Výstižněji než Tolkienův životopisec Humphrey Carpenter nelze asi tento akademický život popsat: „A potom, možno říci, se vlastně už nic nestalo. Tolkien přišel zase do Oxfordu, tam zastával dvacet let Rawlinsonovu a Bosworthovu profesuru anglosaštiny, pak získal volbou Mertonovu profesuru

anglického jazyka a literatury, usadil se na nějakém oxfordském předměstí, kde bydlel v prvních letech po svém penzionování, potom se přestěhoval do přímořských lázní, o kterých také není co povědět, po smrti své ženy se vrátil do Oxfordu a zemřel tam pokojnou smrtí ve věku 81 let. Byl to normální, nenápadný život, stejný jako u bezpočtu jiných vědců, jistěže s akademickými počty, ale jen v úzkých mezích oboru, který je pro laika sotva zajímavý.“ (Carpenter, str. 133)

Jeho soukromý život zůstal ušetřen skandálů a katastrof. Tolkien se roku 1916 oženil se svou velkou láskou Edith, s níž se seznámil již o osm let dříve. Mladý pár překonal všechny překážky a manželství, v němž se narodili tři synové a dcera, vydrželo až do Edithiny smrti v roce 1971. Pro otcovo dílo měl později velký význam zejména Christopher Reuel, narozený roku 1924. Nejenže se rovněž stal profesorem staroangličtiny a staré severštiny, ale po smrti otce roku 1973 se ujal jeho rozsáhlého díla a stal se jakýmsi správcem jeho literárního odkazu.

Tolkienův všední den byl tedy bohatě vyplněn životem rodinným a profesním. K tomuto patřila především výuka, ale také zasedání univerzitních grémií a diskuse o vysokoškolské politice. Po akademických zkouškách a korekturách nezřídka následovaly korektury závěrečných maturitních prací, které si Tolkien brával, aby si vylepšil svůj profesorský plat. Laikovi nemusí být Tolkienova bezvýhradná oddanost jeho oboru vždy pochopitelná. Bádání o staré a středověké angličtině bral velmi vážně, což obzvlášť platilo pro starší anglosaštinu, tedy jazyky germánských Anglů a Sasů. Ti se usídlovali od 5. století na hlavním britském ostrově a dali později jeho největší částí jméno Anglie (Země Anglů). Oxfordský učenec se přímo šil s touto epochou anglických dějin, která skončila invazí normanského vojska Viléma Dobyvatele, jehož francouzština se stala na řadu staletí jazykem vládnoucí

vrstvy – žádný div, že Tolkien vůči ní projevoval málo sympatií a ještě ve středoangličtině hledal stopy anglosaské minulosti.

Tolkien se považoval za filologa tělem i duší, přičemž svou vědu chápal na prvním místě jako dějiny jazyka. Zabýval se samozřejmě také literaturou, nejdůležitější však pro něj bylo studium jazyků. Proto se jeho studenti měli důkladně cvičit ve staré a středověké angličtině. Rád to přiznával – jeho slabost pro jazyky daleko přesahovala anglosaštinu, cenil si i staré severštiny a jeho zvláštní náklonnost patřila finštině, velštině (cymraeg) a dávno mrtvé gótštině. Jestliže v tomto posledně uvedeném jazyce psal vlastní texty, svědčí to o tom, jak vážně, ale i hravě jej pojímal. Odtud byl vlastně již jen malý krůček k vynalezení vlastních jazyků. I v tomto dovedl W. H. Auden v uvedeném jubilejním sborníku oslavence správně ocenit. Vždyť do záhlaví své ódy umístil aforismus vídeňského publicisty Karla Krause: „Jazyk je matkou, nikoli služkou myšlenky.“

Tolkien byl vážený vědec a ctěný kolega, pro nějž byl nicméně charakteristický perfekcionismus a sklon třístit své vědecké zájmy. Přes své hluboké vědomosti musel někdy předčasně ukončit svou sérii přednášek, protože nebyl hotov s přípravou. Podobné to bylo s jeho publikacemi; články, dokonce celé knihy zůstávaly po desetiletí nedokončeny nebo nikdy nevyšly. Proto také lze jeho odborné publikace co do rozsahu poměrně snadno přehlédnout. Jsou však mezi nimi i práce zásadního významu, jako v roce 1936 vydaný článek *Beowulf: The Monsters and the Critics* („Beowulf: Netvoři a kritikové“). Staroanglický epos o Beowulfovi byl totiž jeho ukázkový text, jehož zhodnocením udal nový směr. Vysoce ceněn byl též jako vydavatel středoanglické rytířské romance z doby kolem roku 1400 *Sir Gawain and the Green Knight* („Sir Gawain a zelený rytíř“), jejíž příběh patří do okruhu artušovských legend. Pro Tolkiena je typické, že zaměřil svou pozornost na ja-

zykové stopy minulosti, které je tu možno podle něj nalézt. Při vši vědeckosti jej asi pobízela i osobní zájem, vždyť v některých textech se snaží vypátrat starý jazyk západních oblastí střední Anglie, kde strávil své dětství.

Studium starého anglického jazyka a jeho dialektů tak nebylo pro Tolkiena jen akademickou záležitostí. Mělo pro něj mnoho společného i s identitou jeho vlasti Anglie. Energicky se bránil proti tomu, aby byl jeho obor vydáván za odtažitý či neškodný a takto byl zlehčován. Velmi jej rozzlobilo, když si na záložce roku 1937 vydaného „Hobita“ přečetl, že „profesor kuriózního oboru se pouští do hry“. A svému nakladatelství Allen & Unwin napsal, že hospodářská španělština je pro něj ještě kurióznější než stará angličtina.

Vůči hře však Tolkien nic nenamítal. Než uslyšíme o největší hře jeho života, nechť jej, jako Angličana s jeho splínem, charakterizuje několik hodnověrných anekdot. Nejraději se považoval za konzervativního venkovana, majícího hrůzu z velkých měst – což bylo v Anglii méně excentrické, než že byl věřící katolík. Ve shodě s tím nahlížel svá mimovědecká díla jako křesťansky, ne-li katolicky inspirovaná a formovaná. Nebylo nic neobvyklého vidět profesora Tolkiena na veřejnosti dovádět se svými dětmi (v jeho době to vůbec nebyla samozřejmost!). Na oslavách Silvestra se převlékal, jak příslušelo jeho zaměření, za anglosaského válečníka a s bojovou sekerou přepadal sousedy, anebo na sebe navlékal zástěnu ke krbu. Klasikou se stala příhoda, kdy v pokročilém věku vtiskl pokladní do ruky spolu s penězi svůj chrup. On sám hovořil o svém „prostém smyslu pro humor (který dokonce moji blahovolní kritikové vnímají rušivě)“. Tento humor se projevoval i v jeho přednáškách, když vstupoval do posluchárny s dunivým *Hwaet!* (staroanglicky „podle pravdy, vskutku“). Tímto citátem připomínal začátek *Beowulfa*, kde pěvec přináší zvěst o činech

v dávné minulosti, slavných králích a hrdinech. Neudiví tedy, že na to jeden z jeho studentů vzpomíná takto: Tolkien dovedl proměnit sál takřka v hodovní síň, kde on byl bardem a studenti pochutnávajícími si hosty.

Středozemě: pan Pytlík klopýtá do mytologie

To všechno jsou ovšem příhody, na něž by si dnes již sotva kdo vzpomněl. Až potud by profesor J. R. R. Tolkien zůstal představitelem přece jen odlehlého oboru, v němž se setkává jen málo specialistů a jehož témata jsou jinak stěží brána na vědomí. Tolkien však získal trvalou slávu jako autor fantasy literatury, dokonce jako zakladatel tohoto literárního žánru, jehož středobodem jsou vzdálené archaické a barbarské světy, kde vládne síla, magie a kouzla, a v němž tedy mají hlavní slovo válečníci a čarodějové. Tolkienova sláva spočívá na dvou velmi odlišných románech, které vyšly roku 1937 a v polovině 50. let: *The Hobbit, or: There and Back Again* („Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky“) a rozsáhlá trilogie *The Lord of the Rings* („Pán prstenů“) s jednotlivými částmi *The Fellowship of the Ring* („Společenstvo prstenu“), *The Two Towers* („Dvě věže“) a *The Return of the King* („Návrat krále“).

„Hobita“ psal Tolkien jako dětskou knížku, i když od počátku nalézal nemálo dospělých čtenářů. Jedním z prvních byl nicméně desetiletý syn nakladatele Stanleyho Unwina, kterého jeho otec požádal o posudek dodaného rukopisu. Rayner napsal: „Bilbo Pytlík byl hobit, který žil ve své hobití noře a *nikdy* se nevydával za žádným dobrodružstvím, dokud ho nakonec čaroděj Gandalf a jeho trpaslíci nepřemluvili, aby přece jen šel. Měl hodně vzrušující zážitky v boji se skřety a vlky. Nakonec přišli k osamělé hoře;

drak Šmak, který hlídá poklad, je zabit a po velké bitvě se skřety se hobit vrací domů – jako bohatý člověk! Tato kniha nepotřebuje kvůli mapám obrázky, je dobrá a jistě by se líbila všem dětem mezi 5 a 9 lety.“ (Carpenter, str. 207)

Tolkien sám vyprávěl, jak přišel na hobita. Jednou korigoval práci z přijímacích zkoušek, což pro něj byla obzvlášť neoblíbená činnost. Na prázdnou stránku napsal větu *In a hole in the ground there lived a hobbit* („V noře v zemi žil hobit.“). Podle tohoto mýtu o první větě – rádi mu uvěříme – neměl Tolkien vůbec tušení, co to je za bytost. O málo později to zřejmě zjistil. Hobiti jsou malí lidé poloviční velikosti člověka, mají sklon k jisté tělnatosti, rádi nosí zelené a žluté oblečení a nepotřebují obuv, protože mají na chodidlech od přírody kožené podešve a hustou srst. Mezi sebou jsou družní a mají rádi útulnost svých pečlivě udržovaných obytných nor. S tímto mírumilovným a poklidně žijícím lidem se lze snadno ztotožnit. To učinil i Tolkien, jednou přece přiznal, že je sám hobit (jen samozřejmě mnohem větší) a že při jejich zobrazení myslel na anglický venkov a jeho obyvatele. Odkud se však vzalo samotné slovo hobit, nemohl nebo nechtěl nikdy vysvětlit.

Hlavní postava románu, hobit Bilbo Pytlík (angl. *Baggins*), je každopádně vržen do bouřlivého dobrodružství, které mladý Rayner Unwin výše dosti přesně vystihl. Bilbo je vytržen z bezpečného a poklidného světa a ocitá se v nebezpečném vesmíru, který vyvěrá, jak se zdá, v severogermánských ságách a mýtech. Z toho logicky vyplyne, že má co činit s čaroději, trpaslíky, elfy, zlomyslnými skřety (Goblins, později je Tolkien nazýval Orks), obrovskými pavouky, kožoměnci a obrovským drakem. Do jisté míry klopýtá do mytického světa, který upomíná čtenáře na pohádky a pověsti. Napětí, místní kolorit, vtip a humor dělají z knihy jednu z nejzdařilejších dětských knížek vůbec – s dobře komponovaným příběhem, v němž do sebe všechno dobře zapadá.

Pozorným čtenářům byly však nápadné některé detaily, které vzbudily jejich zvědavost. Když se čaroděj a dosavadní vůdce Gandalf loučí na okraji Temného hvozdu s třinácti trpaslíky a Bilbo Pytlíkem, vyslovuje jasná varování: před skřety, drakem Šmakem (jehož poklad má být znovu získán) a vůbec před tím, aby opustili stezku. Mimoto se na jihu nemají přibližovat k Nekromantově černé věži. Více se o tomto černokněžníkovi nedozvíme. Jiný příklad: poté, co se Gandalfovi podařilo, aby trojice zlých, ale neo-hrabaných obrů za úsvitu zkameněla, ukořistili cestovatelé v jejich jeskyni několik mečů. Později je Přítel elfů Elrond poučuje: jsou to meče Vznešených elfů, vykované kdysi v bájném městě Gondolinu, které pak zničili draci a skřetové. Vůbec se zdá, že existovaly celé rody a národy elfů, aniž se o tom dozvídáme cokoli bližšího: elfové lesní, vznešení, mořští, elfové světla a hlubin. Roman je plný dávných příběhů a jen málo jich se tu vypráví. Také některé detaily zůstávají poněkud na okraji: synek nakladatele se nezmiňuje o prstenu, který Bilbo našel hluboko dole v Mlžných horách a s nímž unikl jeho majiteli, příšernému Glumovi. Prsten činí svého nositele neviditelným, s jeho pomocí přivádí hobit celý příběh k happyendu. Takovéto prsteny se často objevují v bájích, pohádkách a ságách. Jako motiv jsou velmi vděčné, přesto Tolkien tomu zřejmě nepřikládal žádný zvláštní význam.

To se však mělo brzy změnit, protože „Hobit“ se stal proti očekávání úspěšnou knihou. Čtenáři si přáli odpovědi na otevřené otázky a také nakladatel Stanley Unwin naléhal na pokračování. Tolkien se nedal dlouho prosit a již roku 1937 se znovu vrátil k tématu, zdaleka však tehdy netušil, nakolik jej příběh do sebe vtáhne. Když byl o dvanáct let později konečně hotov, jeho kniha měla více než 1000 stran. A pak mělo uplynout ještě půl desetiletí, než mohly být v letech 1954 a 1955 vydány tři díly „Pána prstenů“.

Již roku 1939 varoval své nakladatelství: „Mladí i staří čtenáři, kteří si žádali dozvědět se víc o Nekromantovi, si za to mohou sami, protože N. není žádná dětská hra.“ Ze zcestného zlosyna se totiž stal Sauron, „Nenáviděný“, původně vyšší bytost z hlubin mytického světa, která si chce podrobit Středozemi – zde se slovo *Middle-Earth* vynořuje poprvé. Pozbyl svého těla, našel však výraz v nebezpečném planoucím oku. Toto oko neustále pátrá a vysílá své děsivé jezdce. Záhy si Tolkien uvědomil význam Saurona, po němž pojmenoval své vznikající monumentální dílo: Sauron je „Pán prstenů“ a hledá Jeden prsten, který mu dává vládu. Jak se praví v básni, kterou Tolkien umístil v záhlaví zároveň jako motto – tři prsteny mají dostat králové elfů, sedm vládcové trpaslíků a devět smrtelní lidé. Nejmocnější kouzelný prsten si stvořil Sauron, „Temný pán na temném trůnu“. „Prsten, jenž si všechny podrobí, všechny najde, do temnot vyžene a na věky sváže, v zemi Mordor, kde hrozí stíny.“

A tento osudový Jeden prsten je zrovna ten, který si navlékl Bilbo Pytlík tehdy v Mlžných horách a který se od jeho návratu nalézá v jeho útulném domově v Kraji (angl. *Shire*, jak se mezitím nazývá země hobitů). Idylu ohrožuje objevení strašlivých Černých jezdců a dalších Sauronových pochopů, které by znamenalo její konec a zánik svobodného lidu Středozemě.

Tímto dovedným tahem spojuje Tolkien oba své romány. Z Bilbova údajně neškodného kouzelného prstenu se vyklubal nebezpečný mocenský nástroj, který nositeli vnucuje svou vůli. Přikazuje mu: donek mňa zpět k mému tvůrci, Temnému pánu, aby získal vládu nad světem. Děj trilogie navazuje na předchozí román v době, kdy uplynulo 60 let od Bilbových dobrodružství – hobiti žijí déle než lidé –, a začíná okázalou oslavou jeho narozenin. Ještě jednou použije starý hobit svůj prsten a navždy mizí z Kraje, aby u elfů psal své „memoáry“. Jeho následníkem a dědi-

cem se stává Frodo Pytlík, vzdálený příbuzný, kterého Bilbo adoptoval. Frodo se stává dědicem nejen části dračího pokladu, ale – na naléhání čaroděje Gandalfa – i samotného prstenu. Gandalf odkrývá opravdový význam tohoto šperku: po mnoha letech musí Frodo opustit svou vlast a nastoupit cestu napříč Středozemí. Jeho cílem je Mordor, „Černá země“, kde vládne Sauron ve své pevnosti Barad-dûr. Jen v plamenech blízké sopky Orodruin nebo ve Lví jeskyni může být Jeden prsten zničen. O tom vypráví „Pán prstenů“ a také o Společenstvu, které Froda provází (Gandalf, tři hobiti, dva lidé, jeden elf a jeden trpaslík), o jeho rozpadu, o velké Válce o Prsten proti Sauronovi a o zničení prstenu.

Je podzim, když se Frodo vydává na zdánlivě beznadějnou cestu, zpustošenými zeměmi a divokými kraji s neznámými nebezpečími. Trilogii provází chmurně elegická nálada a činí z ní něco víc než povrchní akčně fantastický román. Tolkienovo dílo je v každém ohledu náročná literatura, i když „svého druhu“. Jeho hodnocení zůstávalo proto zprvu rezervované. Co si lze s tímto podivným „čtivem“ počít? Zásadní průlom nastal s rozšířením díla v USA v 60. letech, starého konzervativního Angličana Tolkiena však nepotěšily ani první ilegální pirátské tisky, ani nadšení studentského hnutí hippies. Co měl ale dělat? Hráz byla prolomena a dobrodružství Středozemě se nyní překládala i do jiných jazyků, a v letech 1969/70 byl vydán i první německý překlad – „Hobit“ přišel na německý knižní trh jako „Malý hobit“ v úpravě dětské knihy již roku 1956.

„Pán prstenů“ nabídl mnohem víc než jen dramatický děj. Jeho příběh je vyprávěn vlastně vyloženě zvolna a Středozemí opět kolují prastaré ságy, legendy, pověsti a záhady. Abychom uvedli příklad: Tajemný Chodec vede Froda a tři další hobity po Velké východní cestě, ve vzduchu přímo visí nebezpečí a smrtelná hrozba. A přece vypráví Chodec příběh o zaniklé strážní

věži Severního království. Za dnů Posledního spojenectví, kdy člověk doufal v příchod spřáteleného vládce elfů, na ní prý stál Elendil a vyhlížel Gil-galada. Když pak Chodec nechce dál vyprávět, začne tiše a monotónně zpívat milostný příběh o Tinúviel, „krásný, ale smutný jako všechny příběhy ze Středozemě“. Co je to ale všechno za příběhy, a kam čtenáře vedou?

Zdar Earendelovi, přes Středozemi lidem poslanému – svět v pozadí

Tyto odbočky by bylo možné klidně označit jako literární trik, jehož pomocí se vyvolává iluze minulosti a hloubky. Umění náznamu by pro Tolkiena ostatně nebylo nic nového, patří totiž ke klasickému repertoáru světové literatury a objevuje se už v římském eposu *Aeneis*, stejně jako ve staroanglickém *Beowulfovi*, v němž se vedle hlavního děje zmiňují četné hrdinské ságy. O zvláštním kouzlu těchto narážek píše Tolkien v lednu 1945 v dopise synovi Christopherovi. Spočívá ve „výhledu na nekonečné nevyprávěné příběhy“, na hory v dálce, na něž nikdy nevystoupíme, na daleké stromy, k nimž se nikdy nepřiblížíme. Je v nich vyjádřena touha, která musí zůstat nenaplněna, abychom ji mohli plně „vychutnat“. Proto dodávají tajemství Středozemě „Pánu prstenů“ zcela osobitou fascinaci.

Rostoucímu počtu čtenářů nezbylo kolem roku 1970 nic jiného než se nechat tímto kouzlem polapit. Neboť co byly ty „nekonečné nevyprávěné příběhy“, to nevěděli. Pro ty, kdo věděli nebo tušili více, se skrývaly za tajemným slovem: *Silmarillion*. Již roku 1938 se objevilo v Tolkienově odpovědi na jeden čtenářský dopis v deníku *Observer*. Jako své prameny pro „Hobita“ jmenuje

„eposy, mýty a pohádky“, ale také *Beowulfa* jako jedno ze svých nejmilejších děl. Dále uvádí, že jeho vyprávění se vědomě neopírá o žádnou knihu, kromě jedné nevydané, kterou sám napsal: „*Silmarillion*, příběh elfů, na který se často činí narážky.“ Tolkien se opakovaně snažil přimět svého nakladatele Stanley Unwina k vydání této knihy, ale marně. Lektorské posudky vyznívaly negativně, s poukazem na nepřehlednost a nesrozumitelnost rukopisu plného cizojazyčných jmen. Tolkienovo toužebné přání tak zůstalo až do konce jeho života nesplněno. Teprve v roce 1977 uveřejnil *Silmarillion* Christopher Tolkien. Jeho otec totiž po sobě zanechal hory rukopisů, studie, náčrty, varianty a poznámky k vlastnímu fantastickému světu, z něhož Středozemě tvoří jen jednu část. Po desetiletí vše vypilovával, rozvíjel mýty, jazyky, seznamy národů a příběhy a jednou opravdu „našel“, co hledal, jak zdůrazňoval. *Silmarillion* („O třech drahokamech silmarilech“) představuje v jistém smyslu prehistorii „Hobita“ a „Pána prstenů“: třeba stvoření Ea, vesmíru, všemocným bohem Ilúvatarem, který s andělskými Ainur vytvořil vyšší bytosti. Z nich vešli Valar a Maiar do Ea, aby dále naplňovali stvoření. Později probudili k životu trpaslíky, elfy a lidi. Takzvaný První věk náležel hlavně elfům, jejich putování, zakládání říší a válkám proti zlému Melkorovi, Sauronovu učiteli. Národů elfů existovalo mnoho, méně vyspělí žili jako lesní elfové, po vědění toužící a dovední byli Noldor, kteří se v průběhu tisíciletí stále více stahovali ze Středozemě do západní Požehnané říše Valinoru, a pak byli elfové, kteří již v dávných dobách přijali pozvání Valar do Valinoru. Ve Druhém věku zažila svůj rozkvět říše lidí Númenor daleko v moři, která ctižádostivě povstala proti elfům a nakonec zanikla jako Atlantida – Tolkien mluvil o svém přízraku Atlantidy. Země na západě bylo pak možno dosáhnout jen po „křivolaké cestě“, která zůstala lidem nepřístupná, z někdější přímé cesty se stala „cesta pohřešovaná“.

Ve Středozemi zatím zuřily boje mezi zbylými elfy a lidmi proti Melkorovi a Sauronovi. Byla to doba udatnosti a nástrah, zrady, cti a velké lásky, doba, kdy v průběhu Třetího věku povstalo zlo, zanikly či upadaly říše lidí a odstěhovali se Vznešení elfové, až nakonec byla Galadriel poslední noldorskou kněžnou ve Středozemi. Tento všeobjímající obraz vytvářel Tolkien od svých mladých let, jeho dědic Christopher z toho vytvořil *Silmarillion* a vydal navazující svazky s variantami, jako *Unfinished Tales of Númenor and Middle-Earth*, 1981 („Nedokončené příběhy Númenoru a Středozemě“), *The Book of Lost Tales*, 1983/84 („Kniha ztracených příběhů“) nebo jedinou povídku *Children of Húrin*, 2007 („Húrinovy děti“). Vše bylo souhrnně vydáno ve dvanácti svazcích jako *History of Middle-Earth*, 1983–96 („Dějiny Středozemě“).

V nitru „Hobita“ a „Pána prstenů“ se tedy skrýval po deseti letí se rozvíjející mytický svět. Tolkien rád vyprávěl a psal svým dětem příběhy a postava malého hobita Bilba Pytlíka, spíše dětská a pokojná, jednou doklopýtala až do Tolkienova vesmíru. Jak psal jednomu čtenáři v červenci 1964, hobit vlastně neměl mít nic co do činění s tímto „příběhem starších dnů“. „Neměl nutně spojitost s mytologií, byl ale přirozeně vtažen do této konstrukce ovládající mé myšlenky, což ve výsledku učinilo příběh košatější a heroičtější.“ (dopis 257). „Pán prstenů“ na to, jak známo, navázal a z mytického prasu světa vstřebal ještě více. Tolkienova středozemská chronologie zvyrazňuje, nehledě na objem románů, krátkost trvání líčeného děje. Bilbo se vydal s Gandalfem a trpaslíky na svou dobrodružnou cestu v roce 2941 Třetího věku a v dalším roce se vrátil zpět jako hotový muž. O necelých šedesát let později, roku 3001, zmizel a Frodo se pak po sedmnácti letech musel vydat na cestu do Mordoru. Válka o Prsten a o osud Středozemě se tedy odehrála v průběhu pouhého půl roku v letech 3018/19.